
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XVIII (2021), №2
s. 73-96
doi: 10.36121/mrutkowski.18.2021.2.073

Marek Rutkowski
(Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie)
ORCID 0000-0001-9553-4790

Rosyjsko-austriackie ustalenia ekstradycyjne z lat 1815 -1849

Streszczenie: Poddana analizie w prezentowanym artykule kwestia rosyjsko-austriackich porozumień (umów, konwencji oraz deklaracji) dotyczących ekstradycji obejmuje swoim zakresem czasowym lata 1815 - 1849. Porozumienie z roku 1815 stanowiło w tym zakresie oczywiste odniesienie dla dalszych rosyjsko-austriackich aktów prawnych tego rodzaju, w tym dla opartego na zasadach wzajemnej przyjaźni, podpisanego w 1822 roku, uzupełnienia pierwotnej konwencji kartelowej. Z kolei wypracowana w roku 1833 zasada „doskonalej solidarności” poszerzała problematykę ekstradycji, dodając do niej szereg zagadnień o charakterze polityczno-prewencyjnym. Wreszcie w latach czterdziestych XIX wieku pojawiła się w relacjach rosyjsko-austriackich kwestia ekstradycji ludności żydowskiej. Wszystkie te zmiany polityki ekstradycyjnej dotyczyły kwestii żywotnych dla Królestwa Polskiego.

Słowa kluczowe: Austria, Rosja, ekstradycja, porozumienia kartelowe, XIX wiek

Russo-Austrian extradition arrangements of 1815-1849

Annotation: The subject of the analysis in the presented article, the issue of Russian-Austrian agreements (conventions and declarations) regarding extradition, covers the period of the years 1815 - 1849. The agreement of 1815 was an obvious reference in this respect for further Russian-Austrian legal acts of this type, including for a principle-based mutual friendship legal act, signed in 1822 to supplement the original cartel convention. In turn, the principle of “perfect solidarity”, developed in 1833, extended the issue of extradition, adding to it a number of political and preventive matters. Finally, in the 1840s, the problem of the extradition of the Jewish population appeared in Russian-Austrian relations. All these changes in the extradition policy touched upon issues vital for the Kingdom of Poland.

Keywords: Austria, Russia, extradition, cartel agreements, 19th century

Российско-австрийские меры по экстрадиции 1815-1849 гг.

Аннотация: Предмет анализа в представленной статье, вопрос о российско-австрийских соглашениях (договорах, конвенциях и декларациях) о выдаче охваты-

baet 1815-1849 годы. Соглашение 1815 года явилось явным ориентиром в этом отношении для дальнейшего российско-австрийского правового регулирования акты такого рода, в том числе о взаимной дружбе, основанной на принципах, подписанной в 1822 году в дополнение к первоначальной конвенции о картелях. В свою очередь, принцип «совершенной солидарности», разработанный в 1833 г., расширил проблему экстрадиции, добавив к ней ряд политических и превентивных вопросов. Наконец, в 1840-х годах в российско-австрийских отношениях возник вопрос об экстрадиции еврейского населения. Все эти изменения в политике выдачи коснулись вопросов, жизненно важных для Королевства Польского

Ключевые слова: Австрия, Россия, экстрадиция, картельные соглашения, XIX век.

1. Wstęp

Przedmiotem niniejszego tekstu jest analiza treści austriacko-rosyjskich umów kartelowych, konwencji oraz deklaracji dotyczących ekstradycji, opracowanych w czasach od Kongresu Wiedeńskiego do Wiosny Ludów, a zatem w niezwykle istotnym dla kształtowania się dziewiętnastowiecznego układu sił w Europie okresie 1815-1849. To wówczas rosyjsko-austriacko-pruskie Święte Przymierze przeżywało okres swego najwyższego znaczenia, podczas gdy tzw. „kongresowe” i „popowstaniowe” Królestwo Polskie, od początku zresztą pozbawione samodzielności w dziedzinie polityki zagranicznej, stopniowo traciło w coraz większym zakresie wszelkie kategorie swojej samodzielności.

Przeanalizowano tu poza tym wybrane postanowienia rosyjskiej Rady Państwa, dotyczące ekstradycji nielegalnie przekraczających granic rosyjsko-austriacką Starozakonnych. Szczególnie dokładnie przeanalizowano zatem w niniejszym artykule takie zagadnienia prawne, jak: a) austriacko - rosyjski edykt o ekstradycji dezertersów z 12/24 maja 1815 roku; b) treść wspólnej deklaracji z 5/17 czerwca 1815 roku; czy c) artykuły uzupełniające do dwustronnej konwencji kartelowej, podpisane dnia 14/26 lipca 1822 roku. Oczywistym uzupełnieniem powyżej wskazanych porozumień było skupienie się na - mających znaczenie dla kwestii ekstradycyjnych - postanowieniach konwencji w Münchengrätz, z roku 1833 roku. Następnie zwrócono uwagę na decyzję rosyjskiej Rady Państwa, którą podjęto w odniesieniu do nielegalnie przekraczającej granic ludności Starozakonnej w dniu 24 stycznia / 5 lutego 1844 roku. Wreszcie opisano deklarację o ekstradycji nielegalnie przekraczających granic Starozakonnych z 3/15 października oraz 8 listopada 1849 roku. Wszystkie te akty prawne, dając podstawę do chronologicznego poszerzania i uzupełniania kwestii ekstradycyjnej jako czynnika składowego relacji austriacko-rosyjskich, stanowią zarazem niezbędny materiał źródłowy, umożliwiający prawidłowe spojrzenie na ten problem.

Omawiając w skrócie interesującą nas kwestię od strony teoretycznej potrzeba na pierwszym miejscu zwrócić uwagę na pojawiające się w ostatnich latach w literaturze przedmiotu zagadnienie, jakże ważnego przy rozpatrywaniu ekstradycji problemu kształtowania się i zmiany zagadnienia obywatelstwa, który to proces zachodził i przekształcał się gwałtownie w XVIII wieku. Problem ten analizuje np. opracowanie pióra Djordje Sredanović'a, który w „Mirandzie” opublikował tekst „Was citizenship born with the Enlightenment? Developments of citizenship between Britain and France and “everyday

citizenship" implications¹. Wskazał on także na dwie odmienne linie rozwojowe pojęcia obywatelstwa.

Poza tym, problematyka zmiany statusu państwowego, czy inaczej mówiąc zmiany obywatelstwa doczekała się niedawno bardzo interesującego opracowania autorstwa Petera Sahlinsa, który w dziele: „*Migration Control in the North Atlantic World*” zamieścił materiał „*The Eighteenth-Century Citizenship Revolution in France*”².

Dla samej zaś teoretycznej czy ogólnej problematyki ekstradycji niewątpliwie ważkim przyczynkiem będzie opracowanie Christophera L. Blakesle’a: „*The Practice of Extradition from Antiquity to Modern France and the United States: A Brief History*”³. Warto jednocześnie w tym kontekście wspomnieć o tekście Valerie C. Epps’a: „*The Development of the Conceptual Frame Work Supporting International Extradition*”⁴. Jak zatem widać, przemiany rozumienia problematyki obywatelstwa oraz rozwoju procesów ekstradycji podlegają obecnie poważnemu namysłowi naukowemu⁵.

Jakkolwiek też niniejszy artykuł dotyczy zasadniczo zagadnień ekstradycyjno-prawnych, a wzmiankowane poniżej materiały skupiają się na praksis ochrony granicy i ekstradycji, to jednak wypada nadmienić, iż w kwestii źródeł (szczególnie tych częściowo niewykorzystanych jeszcze w znacznym stopniu przez badaczy, a dotyczących ochrony i przekraczania granicy Królestwa Polskiego) autor pragnąłby zwrócić uwagę przede wszystkim na istotne informacje zawarte w przechowywanym w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie zespole Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego. Szczególnie dokładnie opisano tam bowiem, najczęściej na przykładach jednostkowych - tak ważne dla relacji rosyjsko-austriackich praktyki okresu ponownej stabilizacji granicy po upadku Powstania Listopadowego⁶. W źródłach tych i sama ekstradycja m.in. znalazła swoje odzwierciedlenie⁷, podobnie jak i to miało miejsce np. w - przechowywanym w tymże samym archiwum - zespole II Rady Stanu Królestwa Polskiego⁸. Odniesienia te przy badaniach nad praktyką ekstradycyjną bez wątpienia powinny znaleźć, i znajdują swoje poczesne miejsce.

¹ D.Sredanovic, *Was citizenship born with the Enlightenment? Developments of citizenship between Britain and France and "everyday citizenship" implications*, „Miranda”, vol.XV, 2017, [wersja online: <https://doi.org/10.4000/miranda.11118>, dostęp: 22 września 2020 roku].

² P. Sahlins, *The Eighteenth-Century Citizenship Revolution in France*, [w:] „*Migration Control in the North Atlantic World. The Revolution of Practices in Europe and the United States from the French Revolution to the Inter-War Period*”, Eds. Andreas Fahrmeir et al., New York, 2003. p. 11-24.

³ Ch. L. Blakesle, *The Practice of Extradition from Antiquity to Modern France and the United States: A Brief History*, „Boston College International and Comparative Law Review”, vol. IV, 1981, Iss. 1, p. 39-60.

⁴ V. C. Epps, *The Development of the Conceptual Frame Work Supporting International Extradition*, „(Loyola of Los Angeles) International and Comparative Law Review”, vol. XXV, 2003, Iss. 3, p. 369 - 388.

⁵ Doskonałym przykładem jednych z najnowszych publikacji może być praca: Э. Лор, *Российское гражданство: от империи к Советскому Союзу*, Москва 2017.

⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Zespół Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego (dalej: RA). O postanowieniach dotyczących ochrony i przekraczania granic Królestwa: RA syg. 20/ k. 397-398; RA syg. 21/ k. 118-119; RA syg. 22/ k. 217, 517-520, 565-566; RA syg. 23/ k. 80-83, 362-363, 477-478, 698-700, 778-779; RA syg. 24/ k. 67-69, 161-162, 294-296, 359-361, 451-452, 544-546; RA syg. 25/ k. 401-402.

⁷ RA syg. 20/ k. 223-225; RA syg. 22/ k. 295-296.

⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Zespół II Rady Stanu Królestwa Polskiego: (dalej: II RS) syg. 102/k. 62; II RS syg. 104/k. 214; II RS syg. 105/k. 5, 107.

Natomiast źródła drukowane, które mogą dotyczyć konwencji/umów ekstradycyjnych, poza ekstensywnie wykorzystanym w tej pracy źródłowym (zawierającym kopie dokumentów) i niejako autoryzowanym dziełem Friedricha Martens'a⁹ (oraz notami biograficznymi), oraz przy wskazaniu *Polnogo Sobrania Zakonov Rosijskoj Imperii*¹⁰ to oczywiście - wśród innych - przede wszystkim „*Dziennik Praw Królestwa Polskiego*”, który jednak skupia się na umowach zawartych w interesującym nas okresie w sprawie ekstradycji pomiędzy Rosją i Prusami. (np. jak w tomach za lata 1816, 1830 oraz 1844”. Jednakowoż w tymże „*Dzienniku Praw Królestwa*” znajdziemy postanowienia Rady Administracyjnej zawarte w tomach VIII (za rok 1823) oraz XXXVI (za rok 1845), a dotyczące straży granicznej¹¹. Ponadto, trochę informacji wnoszą w tej kwestii i poszczególne dzienniki wojewódzkie, głównie „*Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego*”. Można jednakowoż wskazać na występowanie nich niekiedy, jak np. w „*Dzienniku Urzędowym Województwa Augustowskiego*”, bardzo zaskakujących, przydatnych dla ogólnego pogłębienia wiedzy w kwestii „granicznej” danych¹².

W polskiej literaturze przedmiotu zagadnieniem ekstradycji zajmował się w latach osiemdziesiątych XIX wieku G. Roszkowski. Można tu wymienić jego teksty: „*O azylach i ekstradycji ze szczególnym uwzględnieniem austro-węgierskiej monarchii*”¹³ oraz „*Quelques mots sur la procedure de la extradition*”¹⁴. Należy wreszcie nadmienić, iż dla lepszego zrozumienia roli granicy w interesującym nas czasie i praktyki jej funkcjonowania należałoby sięgnąć do pracy Krzysztofa Latawca, „*Rosyjska straż graniczna w Królestwie Polskim w latach 1851 -1914*”, która w swoim początkowym fragmencie odnosi się do interesującego nas okresu¹⁵. K. Latawiec jest również autorem materiału: „*Pogranicze rosyjsko-austriackie na przełomie XIX i XX wieku w świetle akt carskiej straży granicznej*”¹⁶.

2. Rosyjsko-austriacki edykt o ekstradycji dezertków z 12/24 maja 1815 roku oraz wspólna deklaracja z 5/17 czerwca 1815 roku.

Rozpoczynając opis rosyjsko-austriackich rozwiązań ekstradycyjnych od efektywnej umowy kartelowej zawartej pomiędzy Cesarstwami Austriackim i Rosyjskim jeszcze

⁹ F. Martens, F., *Recueil des traites conclus par la Russie avec puissances étrangères.*, t. III, Traités avec l'Autriche 1808 - 1815, Sankt Petersburg, 1876; tenże, *Recueil des traites conclus par la Russie avec puissances étrangères*, t. IV, 1. Traités avec l'Autriche 1815 - 1849, Sankt Petersburg, 1878.

¹⁰ Полное собрание законов Российской Империи с 1649 года . Т. XXXIII. 1815-1816. [Собрание первое], Санкт-Петербург 1830; Полное собрание законов Российской Империи с 1649 года . Т. XXXVIII. 1822-1823. [Собрание первое], Санкт-Петербург 1830.

¹¹ „*Dziennik Praw Królestwa Polskiego*” (dalej: DPKP), t. VIII, Warszawa [1823], s. 47-50; DPKP, t. XXXVI, Warszawa [1845], s. 40 -57.

¹² Ponadto, trochę informacji wnoszą w tej kwestii i poszczególne dzienniki wojewódzkie, ze szczególnym uwzględnieniem wykorzystywanego w tym artykule „*Dziennika Urzędowego Województwa Mazowieckiego*”. Można bowiem wskazać na występowanie w nich niekiedy bardzo zaskakujących danych. Tak np. w „*Dzienniku Urzędowym Województwa Augustowskiego*” nr 21 z 9/21 maja 1836 roku, s.307, czytamy o kopaniu rowu na granicy pomiędzy Królestwem Polskim a Prusami.

¹³ G. Roszkowski, *O azylach i ekstradycji ze szczególnym uwzględnieniem austro-węgierskiej monarchii*, Warszawa 1882

¹⁴ G. Roszkowski, *Quelques mots sur la procedure de la extradition*, „*Revue de droit international et de législation comparée*”, vol. 20, 1888, p. 55-59.

¹⁵ K. Latawiec, *Rosyjska straż graniczna w Królestwie Polskim w latach 1851 -1914*, Lublin, 2014.

¹⁶ K. Latawiec, *Pogranicze rosyjsko-austriackie na przełomie XIX i XX wieku w świetle akt carskiej straży granicznej*, „*Almanach Historyczny*”, t. VIII, 2006, s. 107 - 128.

w czasach Kongresu Wiedeńskiego, należy przy okazji zwrócić uwagę, iż poprzednie porozumienia zawarte między obu państwami w tej materii nie tylko obejmowały czasy o zgoła odmiennych uwarunkowaniach militarnych i politycznych (jak np. umowa z dnia 26 maja / 7 czerwca 1810 roku), ale nawet (przynajmniej niektóre z nich) nie były – jakkolwiek wydaje się że głównie dla strony austriackiej – wiążące. Takie stanowisko zaś opierało się na przekonaniu dworu wiedeńskiego, iż umowa z roku 1810 miała wejść w życie dopiero po jej ratyfikacji, która jednak faktycznie nie miała miejsca¹⁷.

Nie może zatem dziwić, iż w tej sytuacji władze carskie zaproponowały w dalszej kolejności rządowi austriackiemu albo potwierdzenie wiążącej mocy umowy kartelu z roku 1810, ale też zawarcie nowego porozumienia dwustronnego, którego „skutki dotknęłyby również Polskę”. Stąd właśnie w czerwcu roku 1815 została przyjęta, opisywana tuna pierwszym miejscu, rosyjsko-austriacka umowa o ekstradycji dezerterów¹⁸.

Jak wynikało z treści specjalnej deklaracji do umowy kartelowej, sygnowanej przez pełnomocników władców rosyjskiego i austriackiego (tj. cesarza „całej Rosji” i cesarza Austrii, króla Węgier i Czech, Lombardii i Wenecji oraz Galicji i Lodomerii), ci monarchowie uznali po prostu w roku 1815 za wzajemnie korzystne dla ich interesów wprowadzenie przepisów i zasad, które miałyby obowiązywać w zakresie ekstradycji dezerterów z ich armii. W efekcie, tekst zasadniczy (ogólny) umowy został przyjęty przez nich w Wiedniu jeszcze dnia 12/24 maja roku 1815¹⁹. Logicznym było, iż w dalszej kolejności postanowili oni następnie wyznaczyć swoich pełnomocników, którzy stali się – po obu stronach – odpowiedzialni za finalne dopracowanie stosownych praw.

Pełnomocnicy ci zostali oczywiście wyposażeni w szerokie uprawnienia, pozwalające na rozpoczęcie i przeprowadzenie stosownych negocjacji. W związku z tym, wczesnym latem roku 1815 przystąpiono, po wymianie właściwych listów akredytacyjnych, do uzgodnienia konkretnych postanowień austriacko-rosyjskiej umowy kartelowej w kwestii ekstradycji. Opracowano przy tym szczegółowe przepisy, które wydawały się rzeczonym pełnomocnikom „najbardziej odpowiadać zbawiennym zamiarom ich władców”. W dużym stopniu też nawiązywały one do wcześniejszych rozwiązań prawnych, podjętych – przynajmniej formalnie – przez obie strony w tej kwestii²⁰.

Rezultat całych prac został zawarty w zasadniczym tekście konwencji, którą car rosyjski i cesarz austriacki postanowili następnie jednocześnie opublikować w podległych im państwach i terytoriach dnia 18/30 września 1815 roku, uznając tym samym tę datę za początek formalnego obowiązywania nowych przepisów²¹. Zresztą art. 14-ty właściwe-

¹⁷ F. Martens, *Recueil des traités conclus par la Russie avec puissances étrangères.*, t. III, *Traites avec l’Autriche 1808 - 1815*, Sankt Petersburg 1876, p. 56 - 70.

¹⁸ Tamże, s.537-538.

¹⁹ Tamże, s. 549

²⁰ A.F. Spada, *Ephémérides russes politiques, littéraires, historiques et nécrologiques*, t. II, Sankt Petersburg, 1816, p.529 - 531.

²¹ F. Martens, *Recueil des traités ...t. III*, p. 540 - 541. Natomiast tekst samej właściwej umowy kartelowej o ekstradycji zaczynał się preambułą, informującą iż car Aleksander I wspólnie z cesarzem austriackim Franciszkiem I ze względu na „szczęśliwie istniejące przyjazne stosunki między dwoma dworami cesarskimi”, oraz ich wzajemne uzgodnienia podjęte w celu przyczynienia się wszelkimi możliwymi środkami do zwiększenia „korzyści” ich poszczególnych państw i podległej im „służby” (tj. administracji wojskowej i cywilnej), postanowili wspólnie opracować (czy raczej: wstępnie ustalić) postanowienia umowy kartelowej, właściwe celem zapobiegania i powstrzymywania dezercji w poszczególnych armiach.

go edyktu (wydanego przez stronę rosyjską) podkreślał wyraźnie potrzebę wspólnego, jednolitego w czasie publikowania treści umowy kartelowej. Stąd Aleksander I wzywał swoich gubernatorów wojskowych i cywilnych do podania do publicznej wiadomości treści porozumienia „/.../ gdziekolwiek potrzeba będzie, aby nikt nie mógł powoływać się na jej nieznanomość”. Car nakazywał poza tym swoim urzędnikom cywilnym i innym dopilnowanie całkowitego przestrzegania opracowywanych przepisów²². Dlatego też m.in. opracowujący poszczególne artykuły pełnomocnicy obu stron zobowiązali się do „ścisłego i nienaruszalnego” uznania i przestrzegania treści uzgodnionych pomiędzy nimi zobowiązań, jak tylko zostałyby one usankcjonowane przez ratyfikację dokonaną przez ich władców²³.

Ostatecznie wskazany tekst deklaracji, sporządzony w Wiedniu dnia 5/17 czerwca 1815 roku²⁴, wraz z tekstem właściwego edyktu, zgodnie podpisali ze strony austriackiej:²⁵ a) Josef baron de Stipsicz²⁶, rzeczywisty tajny radca jego Cesarskiej i Królewskiej Apostolskiej Mości, komandor królewsko-węgierskiego orderu Św. Stefana, kawaler orderu wojskowego Marii-Teresy, kawaler pruskiego orderu Czerwonego Orła pierwszej klasy, generał kawalerii, „drugi dowodzący” pułku huzarów Fryderyka-Wilhelma, wice-prezydent nadwornej (austriackiej) rady wojennej; b) kawaler Josef de Hudelist²⁷, rzeczywisty radca stanu i konferencji apostolskiej cesarsko-królewskiej oraz tajnej kancelarii przybocznej, kawaler orderu królewsko-węgierskiego Św. Stefana, kawaler orderu rosyjskiego Św. Anny pierwszej klasy, komandor orderów królewskich pruskiego Czerwonego Orła, duńskiego Danneborga i Korony Bawarskiej (za zasługi), skarbnik austriackiego orderu wojennego Marii-Teresy. Poza podpisem Stipsicza i Hudelist’a widniał oczywiście na deklaracji również podpis przedstawiciela strony rosyjskiej, Jean’a Proted’Anstett’a²⁸, kawalera Wielkiego Krzyża orderu Św. Włodzimierza drugiej klasy²⁹.

Zgodnie z treścią art. 1-go umowy, obydwaj władcy³⁰ nakazywali swoim gubernatorom cywilnym i wojskowym, a zwłaszcza dowódcom posterunków wojskowych zlokalizowanych wzdłuż rosyjsko-austriackich granic, aby z „największą skrupulatnością” dbali o to, aby żaden dezerterski z ich armii nie mógł przekroczyć granicy rosyjsko-austriackiej, ani nie mógł otrzymać azylu, lub schronienia w kraju, do którego uszedł/uciekł.

²² Tamże, p. 549.

²³ Tamże, p. 540.

²⁴ Cały tekst porozumienia w języku rosyjskim pierwotnie: Полное собрание законов Российской Империи с 1649 года. Т. XXXIII. 1815 -1816. [Собрание первое], Санкт-Петербург 1830; c. 175 -195.

²⁵ F. Martens, *Recueil des traités* ...t. III, p. 539.

²⁶ Документы для истории дипломатических сношений России с западными державами европейскими, от заключения всеобщаго мира в 1814, до конгресса в Вероне в 1822 году. Том I, 1, СанктПетербург, 1823, c.554;

²⁷ H. L. Mikoletzky, *Hudelist, Josef von* [w:] Neue Deutsche Biographie IX, 1972, p. 710 [wersja online: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd137639449.html#ndbcontent>, dostęp 19 sierpnia 2020 roku].

²⁸ F. Martens, *Recueil des traités* ...t. III, p. 540; В. М. Бокова, АнстетИванОсипович, барон, дипломат [w:] Международнаявоенно-историческаяассоциация[wersjaonline: <http://www.imha.ru/1144541400-anstet-ivan-osipovich-baron-diplomat.html#.Xm-BY3LdJIU>, dostęp: 17 września 2020 roku

²⁹ *British and foreign state papers 1812 -1814*, vol.I,part. I, London, 1841, p. 64.

³⁰ F. Martens, dz. cyt.,... p. 542.

W konsekwencji wszystkie osoby pełniące bez wyjątku służbę wojskową³¹, które przeszłyby granicę i tym samym znalazłyby się na terytorium drugiego państwa, i którym nie przyznano „w dobrej i należytej formie” w tym celu formalnego paszportu, lub innego dokumentu tożsamości/poświadczenia, musiały zostać na miejscu zatrzymane. Takie ujęcie skutkowało ekstradycją do kraju pochodzenia, wraz z bronią, koniem, ubraniami, wyposażeniem wojskowym (tzw. „untensyliami wojskowymi”), lub innymi rzeczami, które znajdowano przy dezercerze, lub które mógł on „zdeponować gdzie indziej”. Przy czym, wspomniane przedmioty należało zwrócić państwu pochodzenia nawet jeśli dany uciekinier „nie był imiennie żądany” przez stronę „poszkodowaną”. W wypadku, gdy złapany dezercer opuścił nielegalnie oddziały wojskowe innego państwa, z którym strony podpisujące umowę kartelową miały jeszcze inne porozumienie ekstradycyjne, taki uciekinier miał zostać zwrócony do armii, którą opuścił jako ostatnią (art. 2-gi)³².

Gdyby - „pomimo [zastosowania] /.../ środków ostrożności”, dezercerowi udało się jednak skutecznie zakraść na obce terytorium (chronione granicą), ewentualnie oszukać obcych pracowników administracji cywilnej czy wojskowej „za pomocą jakiegos przebrania, lub okazania fałszywych paszportów”, nawet jeśli miał on miejsce swego uprzedniego zamieszkania w jakiejś lokalizacji - mieście lub wiosce - znajdujących się pod władzą monarchy gdzie się znalazł, musiałby on zostać zatrzymany i wydany, kiedy tylko zostałby rozpoznany lub „zażądany” przez dowódcę wojskowego strony „poszkodowanej”. Przy czym, z obowiązku wydawania zbiegów wyłączono dezercerów z armii strony przeciwnej urodzonych na terytorium kraju - celu zbiegostwa (co było związane z koniecznością przestrzegania tego passusu umowy rosyjsko-austriackiej, stwierdzającej brak konieczności ekstradycji własnych poddanych). Chodziło szczególnie o casusy związane z aktywnością takiego uciekiniera „/.../ który po odbyciu służby w oddziałach drugiego państwa, powrócił dezercją na terytorium naturalnego suwerena”.

Odnosnie utrzymania dezercerów od momentu ich aresztowania aż do ich wydania (tzw. „restrytucji”), Rosjanie i Austriacy uzgodnili między sobą w roku 1815, co następuje. Po pierwsze stwierdzono, iż od dnia formalnego początku obowiązywania prawnego umowy kartelowej z 1815 roku, przez cały czas przechodzenia oddziałów rosyjskich przez terytorium austriackie (aż do czasu ich powrotu do Rosji „po przywróceniu pokoju”)³³ miała w tym zakresie obowiązywać konwencja uzgodniona dnia 11/23 maja 1815 roku pomiędzy Rosją i Austrią w sprawie utrzymania wojsk przechodzących przez państwa austriackie, i wynikającego stąd zwrotu kosztów.

W wypadku zaistnienia przypadków dezercji i rozwiązywania związanych z nimi kwestii nie obowiązywały jednak powyższe przepisy w tej ich części, która dotyczyła spożycia przez przechodzące wojska „napojów”, gdyż - w przeciwieństwie do żołnierzy regularnych armii - po prostu złapanym i przetrzymywanym dezercerom nie wolno było

³¹ Chodziło tu zarówno o armię czynną, jak i rezerwową.

³² F. Martens, dz. cyt., p. 542. W tekście zamieszczonym przez F. Martens’a, a zatem w wersji dotyczącej umów Rosji z krajami drugimi mowa jest zasadniczo o działaniach podejmowanych przez administrację austriacką, gdzie jednak strona rosyjska występuje w roli protagonisty, czy prelegenta. W niniejszej pracy przyjęto oczywiście za faktyczną podstawę wzajemnych relacji „kartelowych” ewidentną równowagę przepisów austriacko-rosyjskiej umowy kartelowej z roku 1815.

³³ Tamże, p. 543. Chodziło o rosyjskie oddziały wracające do kraju po ostatecznym pokonaniu Napoleona i ustabilizowaniu się sytuacji politycznej.

dostarczać wódki, wina, czy piwa. Aby zaś ułatwić dokonywanie płatności w momencie ekstradycji dezerterów, cena standardowej „porcji”³⁴ została wstępnie oszacowana na 8 krajcarów/kopiejek, z założeniem że można było przeznaczyć na „rację” (takie rozróżnienie występuje zarówno w tekście francuskim, jak i rosyjskim, mianowicie: „la ration” / „рациона”) 12 krajcarów. Zastosowaniem pewnych wyjątków było ewentualne powiązane z pojawieniem się konieczności zwrotu największej kwoty lub potrącenia najmniejszej sumy wydatków, jakie wiązałyby się z utrzymaniem dezerterów. W tych wypadkach jednak również miał być zastosowany tryb rozliczania ustanowiony we wzmiankowanej konwencji.

Po drugie uzgodniono, iż po upływie wyżej wymienionego okresu „przejścia armii” miał ponownie wejść w życie sposób rozliczania finansowego, szczegółowo określony w art. 5-tym umowy kartelowej, zawartej jeszcze uprzednio w 1810 r.; i że w związku z tym koszty utrzymania pojedynczego dezertera miały zostać ustalone w stosunku dziennym na 4 krajcary/ kopiejki. Powyższa kwota nie zawierała w sobie jednakowoż kosztów spożywanego w tym czasie przez uciekiniera chleba, którego masę przydzieloną określono dziennie na jednego funta i trzy czwarte „w naturze lub w pieniądzu”, obliczanych na podstawie bieżącej ceny rynkowej.

Na paszę dla konia dezertera uzgodniono wydawać dziennie 6 funtów owsa oraz 9 funtów siana w Austrii, oraz 8 funtów owsa i 13 1/3 funtów siana w Rosji (to wszystko oprócz słomy na podściółkę). Wszystkie te koszty trzeba było wypłacać w walucie będącej w bieżącym obrocie (tj. w akceptowalnych na dany moment aktywach pieniężnych). Kwoty zaś będące do zwrotu za przedmioty/żywność dostarczaną dezerterowi w naturze - w tym za chleb - obliczano w oparciu o bieżące ceny rynkowe, obowiązujące w najbliższym mieście w odniesieniu od konkretnej lokalizacji, gdzie następowało wydanie danego uciekiniera. Zapłata za wspomniane wyżej wydatki następowała w momencie przekazania „stronie pokrzywdzonej” zatrzymanego dezertera, najlepiej wraz z uprowadzonym koniem. Ponieważ uciekinierzy nie mieli prawnej możliwości zaciągania legalnych długów, ich spłata w formalnych relacjach austriacko-rosyjskich nigdy nie miała być omawiana (art. 5-ty)³⁵.

Co do nagrody pieniężnej (tzw. „taglii”³⁶) ustalono w roku 1815, iż miała ona zostać przyznana (przez oba państwa) każdemu, kto doniósł o miejscu pobytu dezertera, czy nawet go schwycił i przyprowadził do odpowiednich organów. Dokładnie taka nagroda wynosiła: a) 4 ruble 80 kopiejek w gotówce, lub 8 (w wersji językowej francuskiej) florenów / (w wersji językowej rosyjskiej) guldenów za pieszego dezertera; b) 7 rubli 20 kopiejek w gotówce lub 12 srebrnych florenów/guldenów za jeźdźca z koniem. Kwoty te podano stosując przelicznik jednego rubla rosyjskiego za 100 krajcarów austriackich. Było oczywiste, iż koszty utrzymania/kontroli i transportu więźnia nie mogły być liczone oddzielnie, i powinny były zamykać się we wskazanej powyżej sumie.

Poza opłatą za koszty utrzymania i kwoty nagrody pieniężnej („taglią”) za wskazanie/doprowadzenie uciekiniera, strona wydająca nie mogła od strony „poszkodowa-

³⁴ Czyli ilości pokarmu przeznaczonej dla jednej osoby do spożycia jednorazowo lub w określonym czasie - w tekście francuskim: „la portion”; - w tekście rosyjskim: „порция”.

³⁵ Tamże, p. 544-545.

³⁶ Dosłownie „taglia” oznacza „okup” [w:] <https://ling.pl/sloownik/w%C5%82osko-polski/taglia>, dostępn. 13 marca 2020 roku].

nej" żądać „niczego pod żadnym pozorem". Co więcej, w wypadku gdy dezertler został „z niewiedzy" przyjęty do wojska drugiego państwa, nawet będąc już formalnie zaangażowanym w czynną partycypację w służbę w oddziałach mocarstwa, które musiało go potem wydać stronie żądającej, mogły być zatrzymane tylko dane mu ubrania; cała reszta rzeczy musiała zostać „państwu poszkodowanemu" zwrócona „bez potrącenia". Sam dezertler miał zostać przekazany temu korpusowi armii, do którego pierwotnie należał, lub - ewentualnie - tym osobom, które zostałyby wysłane po jego „odbiór"³⁷.

W razie pojawienia się wątpliwości co do prawidłowości samego procesu ekstradycyjnego, nie można było z nich skorzystać (ich podnosić) celem zatrzymania całej procedury, ale wyłącznie aby zapobiec ewentualnym błędom; władze wojskowe lub cywilne zobligowane zaś zostały do sporządzenia specjalnego raportu, który przekazywano razem z każdym wydawanym dezertlerem. Kopia takiego raportu była dostarczana do najbliższego urzędu państwowego strony drugiej (w wypadku Rosjan chodziło oczywiście o Austriaków, i odwrotnie).

Natomiast jeśli od momentu faktycznej dezercji uciekinier popełnił jakąś zbrodnię lub wziął udział w jakimś poważniejszym przestępstwie w kraju, w którym by się schronił, też -pomimo tych obciążających go okoliczności - musiał on być przekazany mocarstwu do którego pierwotnie należał. „Państwo poszkodowane", po dostarczeniu jego organom administracyjnym czy wojskowym dokumentacji aktowej, opisującej wszelkie podjęte czynności związane z takim uciekinierem, zostało jednakowoż zobligowane do prawidłowego osądzenia i ukarania takiego osobnika, co musiało nastąpić zgodnie z obowiązującym tam prawem. Kopia akt takiego postępowania, wraz z wyrokiem, miała być natomiast przekazana do urzędów, zlokalizowanych w miejscu, w którym popełniono przestępstwo.

Rosyjsko-austriackie porozumienie wiedeńskie z wiosny 1815 roku precyzowało też nieprzekraczalne warunki pościgu jednostek „krajów pokrzywdzonych" za uciekającym dezertlerem. Mianowicie art. 8-my tejsze umowy podawał, iż każdy oddział prowadzony w pogoni za uciekinierem z wojska miał obowiązek zatrzymać się na swojej granicy państwowej. To oznaczało możliwość „śledzenia" takiego dezertlera po przekroczeniu linii granicznej jedynie przez „jednego lub dwóch mężczyzn", i to oczywiście zaopatrzonych w stosowne paszporty lub zaświadczenia, ważne jednakowoż jedynie do najbliższej lokalizacji, gdzie mogli oni formalnie zwrócić się o pomoc do właściwych władz zwierzchnich lokalnego urzędu wojskowego, czy cywilnego drugiego państwa-strony porozumienia. Taki urząd był z kolei zobowiązany do udzielenia ścigającemu/ym -bez jakiegokolwiek opóźnienia - wsparcia na miejscu, w celu wykrycia, lub aresztowania danego dezertlera. W przypadku gdy uciekinier został zatrzymany w miejscu wskazanym przez przedstawicieli państwa, które opuścił (a nie został zlokalizowany, czy pochwycony przez poddanych państwa do którego uciekł (w artykule 8-mym wersji rosyjskiej jest oczywiście mowa o poddanych carskich) wówczas nagroda pieniężna za takie zatrzymanie („taglia") nie była przyznawana³⁸.

Sama austriacko-rosyjska procedura ekstradycyjna miała wyglądać w ten sposób, iż dowódca posterunku zlokalizowanego najbliżej granicy (i znowu w „Zbiorze traktatów..." Martensa zawarte jest tu odniesienie do wojsk rosyjskich) powiadamiał o

³⁷ F. Martens, dz. cyt., p. 545.

³⁸ Tamże, p. 545 - 546.

gotowości do przekazania ujętego uciekiniera najbliższy posterunek wojskowy drugiej strony-państwa porozumienia kartelowego (w tekście rosyjskim mowa w wojskach austriackich). Następnie - po uzgodnieniu dnia i godziny całego wydarzenia - powinno było się odbyć właściwe przekazanie osobowe. W praktyce miało to wyglądać tak, że przeznaczeni do ekstradykcji dezercerzy byli doprowadzani do miejsca wymiany na granicy przez oddział żołnierzy, gdzie przybywały „tego samego dnia i o tej samej porze” oddziały państwa drugiego, odpowiedzialne za przyjęcie dezercerów. Tam zatrzymany dezercer zostawał przekazany dowódcy posterunków granicznych państwa przejmującego z powrotem uciekiniera/uciekierów, który również miał obowiązek doręczenia dowódcy tzw. poczt wydających pokwitowania uiszczonej zapłaty za poniesione w danej sprawie koszty i wydatki.

W artykule 10-tym umowy z 5/17 czerwca 1815 roku znalazł się również zapis nakazujący wydawanie wojskowych, którzy po popełnieniu przestępstwa przechodzić mieli do armii, lub uciekali na terytorium państwa - drugiej strony umowy kartelowej. Otóż poddawano takie osoby - na żądanie „pokrzywdzonych” - procedurze aresztowania, a następnie przekazana właściwym organom państwa wnoszącego, co również ma się rozumieć następowało wraz ze zwrotem kosztów ich utrzymania, obliczanym podobnie jak w wypadku zbiegłych żołnierzy³⁹.

Ponadto przedstawiciele Petersburga zgodzili się nałożyć na każdego oficera armii rosyjskiej, który zatrudniał lub zaciągał „podstępem lub przemocą”, jakąkolwiek osobę będącą formalnie w austriackiej służbie wojskowej karę dwumiesięcznego aresztu. Podobnie - zgodnie z art. 12-tym umowy - każdy oficer (rosyjski), który mógłby ukryć dezercera z armii drugiego państwa (tj. z wojska austriackiego), lub który dopomógłby w jego ucieczce, lub dopomógłby w jego przejściu „w bardziej odległe prowincje”, również miał być ukarany dwoma miesiącami aresztu. Natomiast każda inna osoba, która byłaby winna podobnego naruszenia przepisów poddawana była - stosownie do swego stanu społecznego - karze cielesnej lub grzywnie pieniężnej.

Jednocześnie przepisy ustawy kartelowej z roku 1815 jasno i bezwzględnie zabraniały kupowania przez poddanych strony przyjmującej od dezercerów jakiegokolwiek ubrania czy ekwipunku, broni, jak też koni.

Rzeczy tego pochodzenia (czyli nabywane od dezercerów) miały być traktowane jako przedmioty ukradzione, niezależnie od tego w jakich okolicznościach byłyby one znalezione/nabyte. Rzeczony przedmioty co do zasady trzeba było zwrócić władzom pułku, do którego dezercer przed ucieczką należał. Jak jasno wynikało z zapisów austriacko-rosyjskiej ustawy kartelowej z roku 1815, osoba która zakupiła takie przedmioty nie mogła domagać się żadnego odszkodowania z tytułu ewentualnego odebrania jej takiego nabytku rzeczowego. Wreszcie w wypadku gdy zabrane przez uciekiniera „untensylia wojskowe” i inne przedmioty nie zostały odnalezione „w naturze”, złapany dezercer był zobowiązany do zwrócenia ich faktycznej wartości pieniężnej. Dodatkowo, we wszystkich takich wypadkach był on karany za naruszenie obowiązujących przepisów, tj. za sprzedaż nie należących do niego rzeczy/ekwipunku wojskowego (co w świetle obowiązującego prawa można było potraktować jako paserstwo)⁴⁰.

³⁹ Tamże, p. 545 - 547.

⁴⁰ Tamże, p. 548.

Podpisana rosyjsko-austriacka umowa o wzajemnym wydawaniu dezertersów wojskowych z 12/24 maja 1815 roku - pomimo w swojej większości tzw. standardowych zapisów - bez wątplenia pierwotnie i intencjonalnie związana była z prawnym zabezpieczeniem okoliczności powrotnego przemarszu wojsk rosyjskich wracających do Cesarstwa Romanowych po zakończeniu wojen napoleońskich. Stąd np. mamy zamieszczone w niej passusy o zakazie najmowania przez rosyjskich oficerów, zaciągających czy zatrudniających „podstępem lub przemocą”, osób będących w austriackiej służbie wojskowej. Nie zmienia to oczywiście w niczym faktu znalezienia się w dwustronnej umowie jasnych zapisów dotyczących przekraczania granicy czy ścigania takich dezertersów, ich wydawania czy opłat za ich wyłapanie, czy tylko wskazanie ich miejsca pobytu. Tak czy inaczej, umowę tę możemy potraktować jako pewnego rodzaju punkt odniesienia do kolejnych rosyjsko-austriackich porozumień dwustronnych w tej i podobnych jej kwestiach.

3. Artykuły dodatkowe do rosyjsko-austriackiej konwencji kartelowej z dnia 5/17 czerwca 1815 r., podpisane w Wiedniu dnia 14/26 lipca 1822 r.

Po finalnym podpisaniu w dniu 5/17 czerwca 1815 roku konwencji kartelowej pomiędzy Rosją i Austrią, w przeciągu kolejnych siedmiu lat zarówno car rosyjski jak i cesarz austriacki postanowili poszerzyć zakres umowy zawartej w zakresie wzajemnego wydawania dezertersów. Jak wynikało z preambuły do nowego aktu prawnego z roku 1822, proponowane teraz uzupełnienie dawnej konwencji okazało się być w pełni zgodnym ze „/.../ stosunkami przyjaźni i związków szczęśliwie między dwoma mocarstwami istniejącymi”. Oprócz tego, obydwaj monarchowie pragnęli poprzez ustanowienie nowego prawa doprowadzić do modyfikacji niektórych zapisów istniejącego już uzgodnienia, opracowanego na podstawie porozumienia dwóch cesarzy z maja roku 1815, i doprecyzowanego przez ich przedstawicieli w czerwcu tego samego roku⁴¹. Celem doprowadzenia swoich zamiarów do skutku cesarz Aleksander I mianował ze swojej strony pełnomocnika, którym okazał się ówczesny poseł pełnomocny przy dworze wiedeńskim, rzeczywisty tajny radca i senator oraz „aktualny szambelan” Jurij Alaksnadrowicz hrabia Gołowkin⁴². Z kolei jako swego pełnomocnika negocjacyjnego cesarz austriacki Franciszek I wyznaczył powszechnie znanego szambelana i rzeczywistego tajnego radcę, ministra stanu i konferencji, kanclerza dworu i stanu: Klemensa Waclawa Lotariusza księcia Metternich'a Winnebourg Ochsenhausen.. Oprócz tego stronę austriacką w negocjacjach reprezentował też szambelan i rzeczywisty tajny radca, „minister stanu i konferencji”, zarządzający ministerstwem wojny Heinrich Joseph Johann von Bellegarde.

Po uzgodnieniu przez pełnomocników obu stron ich stanowisk, wypracowali oni w Wiedniu dwanaście nowych artykułów, które stanowiły odtąd pełnoprawne uzupełnienie rosyjsko-austriackiej konwencji ekstradycyjnej z 1815 roku⁴³. Na mocy art. 11-tego uzupełniającej umowy kartelowej z 14/26 lipca 1822 roku, wszystkie uzupełnienia zy-

⁴¹ „Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego”, nr 361 z 27 stycznia 1823 roku, s. 10310

⁴² Юрий Александрович Головкин, 4.12.1762 - 21.01.1846 [w:] <http://www.rusdiplomats.narod.ru/golovkin-ya.htm>, dostęp: 23 września 2020 roku]. W okresie listopad 1818 - wrzesień 1822 był ambasadorem nadzwyczajnym i pełnomocnym w Wiedniu (przedtem w okresie grudzień 1814 - styczeń 1818 w Stuttgarcie w Wirtembergii). W latach 1822 - 1831 przebywał w wakacjach za granicą.

⁴³ „Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego”, nr 361.... s. 10312. Tekst porozumienia w języku rosyjskim: Полное собрание законов Российской Империи с 1649 года . Т. XXXVIII. 1822-1823. [Собрание первое] , Санкт-Петербург 1830, с. 332-336.

skiwały oczywiście identyczną moc prawną jak te z umowy z 5/17 czerwca 1815 roku „/.../jak gdyby były one co do słowa zawarte w głównej konwencji”, która jako taka nadal zachowywała oczywiście swoją moc, pod warunkiem jednakże zaistnienia braku sprzeczności w starych i nowych rozporządzeniach.

Wymianę ratyfikacji nowej konwencji przewidziano w terminie dwutygodniowym lub nawet prędszym, po czym nakazano ogłoszenie jej treści przez obie strony umowy. Co niezwykle znamienne, prawodawcy zapowiadali jednocześnie ścisłe przestrzeganie przepisów ekstradycyjnych „/.../o ile poprzednio [one] zachowanymi nie były” (sic)⁴⁴.

Artykuł 1-szy nowej konwencji stanowił, iż przedmiotem formalnego zainteresowania zbiegostwem z obu państw powinni zostać objęci nie tylko uciekinierzy z armii czynnej, ale też „/.../każdy człowiek należący do tego, co stanowi siłę zbrojną w obu Cesarstwach”, przez co rozumiano członków landwery czy rezerwy wojskowej austriackiej oraz rezerwy Wojska Polskiego (czy armii rosyjskiej). Ogólna procedura wyłapywania owych zbiegów/dezertków miała oczywiście dotyczyć tych wojskowych czy rezerwistów, którzy przekroczyliby granicę drugiego państwa bez paszportu czy tzw. „karty drożnej” (drogowej), i zostaliby jako tacy uznani za zbiegów. Obie strony zobowiązywały się do zawrócenia takich uciekinierów jak tylko zostaliby oni zlokalizowani i uznani formalnie za dezertków, i to nawet bez wyraźnego żądania artykułowanego ze strony zainteresowanej.

Z kolei każdy cywilny (tzn. „nie wojskowy”) poddany jednego z dwu umawiających się cesarzy, któryby przystąpił do przekraczania granicy nie posiadając stosownego paszportu lub „przyzwoitego upoważnienia” miał być - zgodnie z treścią art. 2-go uzupełniającej konwencji kartelowej - uznany za włóczęgę. Obowiązkiem straży granicznej było zatem bezwzględne usunięcie takiego osobnika z linii granicznej⁴⁵.

Układ z roku 1822 zakładał zatem automatyczne wydalenie z terytorium drugiej strony wszystkich dezertków - osób przeznaczonych do odbywania służby wojskowej, co dotyczyło też tzw. „drugiej polskiej rezerwy”, oraz osobników objętych denominacją na austriackich listach konskrypcyjnych (tzw. „die conskribir Anwendbaren”). Powyższe odnosiło się nawet do tych osób, przewidzianych do wojska, rezerwy czy landwery, które przekroczyłyby granicę z ważnym paszportem, ale wyłącznie w takiej sytuacji, gdyby domagały się ich natychmiastowego wydania władze kraju pochodzenia.

Gwarantowano sobie zarazem wzajemnie nieprzyjmowanie do wojska obywateli strony przeciwnej, z tym zastrzeżeniem, iż ci mieszkańcy Cesarstwa Rosyjskiego, Królestwa Polskiego czy Cesarstwa Austriackiego, którzy w danym czasie (w tym: w dniu ogłoszenia uzupełnionej treści konwencji kartelowej) weszli w szeregi armii strony przeciwnej, zyskiwali prawo do podjęcia dowolnego wyboru: a) albo powrotu do ojczyzny, b) albo pozostania dalej w służbie wojskowej, w której się już uprzednio znajdowali. Każdy

⁴⁴ Tamże, s. 10315-10316; 10310. W konsekwencji warszawska Komisja Spraw Wewnętrznych i Policji w dniu 27 grudnia 1822 roku wydała reskrypt nr 553/1494, w którym polecała podanie do powszechnej wiadomości w Królestwie Polskim treści dwunastu artykułów uzupełniających rosyjsko-austriackiej konwencji kartelowej z 5/17 czerwca 1815 roku, uzgodnionych i podpisanych dnia 14/26 lipca 1822 roku.

⁴⁵ „Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego” nr 361..., s. 10312; DPKP, t. II, Warszawa [1816], s. 318 -320. Jak podkreślano, takie usunięcie z linii granicznej nie dotyczyło sytuacji, gdy na granicy pojawiali się właściciele dóbr znajdujących się jednocześnie w obu państwach, (tj. osoby, do których odnosiły się warunki opisane w art. 20-tym traktatu z dnia 3 maja 1815 roku).

uprawniony do dokonania takiego wyboru żołnierz miał na podjęcie właściwej decyzji okres jednego roku, licząc od dnia wymiany ratyfikacji uzupełnionej konwencji kartelowej. W wypadku oświadczenia chęci powrotu do ojczyzny, zwolnienie z obowiązków związanych ze służeniem w armii strony przeciwnej musiało mu być wydane „/.../ bez odkładania go do dalszego czasu, lub przywiedzenia jakichkolwiek bądź pozorów”. Taki żołnierz posiadał pełne prawo powrotu do swojej ojczyzny i nie można go było ścigać za samowolne oddalenie się ze służby, czy też za zbiegostwo (nawet gdyby się takiego dopuścił). Gdy natomiast, obywatel strony przeciwnej zgłosiłby gotowość pozostania w armii w której właśnie służył, nie groziła mu z tego powodu konfiskata majątku w kraju jego pochodzenia, ani wszczęcie jakiegokolwiek procedury poszukiwawczej. Takie preferencyjne rozwiązanie nie obowiązywało jednak tych osobników, którzy uprzednio dopuścili się zbiegostwa, i nie zechcieli skorzystać „/.../ z pardonu tym sposobem im ofiarowanego w celu wolnego powrotu do własnej ojczyzny”⁴⁶.

Opierając się na dotychczasowym doświadczeniu, prawodawcy z roku 1822 podnieśli, iż przy postępowaniu zgodnym z założeniami art. 5-go konwencji kartelowej z 5/17 czerwca 1815 roku, „/.../ rachunkowość kosztów na utrzymanie zbiegów łożonych, i których zwrot się uskutecznia, dała powód do rozmaitych trudności /.../”. W związku z tym postanowiono nieco zmienić dotychczasowe przepisy, dotyczące obliczania należnych kwot ekstradycyjnych. Zarazem ustanowiono stałą opłatę przeznaczoną za dzienne utrzymanie zbiega. Suma ta wynosiła odtąd: a) 7 ½ krajcarów; b) 7 ½ kopiejek; c) 15 groszy polskich srebrem. Za te pieniądze przetrzymywany zbieg otrzymywał 1 ¾ funta (ok 0,7 kg) chleba, oraz opłacano jego dzienną „kwaterę”, w wysokości 3 ½ krajcarów/kopiejek, ewentualnie 7 groszy polskich. Do tego dochodziło jeszcze wypłacenie przetrzymywanemu dezenterowi 4 krajcarów dziennie, z przeznaczeniem na „/.../ dzienną płacę dla każdego zbiega” wybranych kategorii. Koszty utrzymywania dezentera naliczano od dnia jego zatrzymania, „w sposób zbliżeniowy”, tj. domyślnie („aproximativement”), w zależności od odległości stacji ekstradycyjnej od miejsca samego zatrzymania zbiega. Były one zwracane przez stronę - kraj poszukujący zbiega - nie później niż w terminie trzech miesięcy od samego wydarzenia, poza wypadkami choroby samego zainteresowanego.

Otóż w przypadku zachorowania zatrzymanego zbiega, dzienne koszty jego pobytu w szpitalu (tzw. „płacę za dzień lazaretowy”) wyceniono na 21 groszy polskich srebrem, czyli 10 ½ krajcarów, czy 10 ½ kopiejek w srebrze. W tej kwocie wliczono już koszt dziennego utrzymania zbiega, obliczony na 7 ½ krajcarów, czy 15 groszy polskich. Było oczywistym, iż koszty leczenia uciekiniera również pokrywał przy jego „zwrocie” - wraz z innymi opłatami - kraj pochodzenia.

Nie zapomniano też w roku 1822 o nagrodzie pieniężnej za doniesienie o ukrywającym się zbiegu (lub za jego przyprowadzenie), której wielkość ustalał pierwotnie art. 6-ty konwencji z 17 czerwca 1815 roku. Obecnie możliwość pozyskania takiej nagrody („taglia”) rozszerzono i na okoliczności opisane w art. 1-szym dodatkowej umowy kartelowej (tj. zasadniczo na złapanie przechodzących granicę członków rezerwy), z tym, że takie wynagrodzenie nie mogło być wypłacane, gdy „/.../ człowiek zapisany tylko do służby wojskowej” zostałby zwrócony krajowi swego pochodzenia „/.../ w skutek oddzielnej reklamacji” opisanej w art. 3-cim konwencji dodatkowej. Gdy jednakowoż zlokalizowany czy przytrzymany zbiegły poborowy był „dopilnowany” i przetransportowany

⁴⁶ „Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego”, nr 361...., s. 10312 - 10313.

na koszt swego kraju macierzystego, wówczas wydatki związane z jego utrzymaniem, czy ewentualną opieką zdrowotną byłyby zwrócone w samym momencie dokonywania faktycznej ekstradycji, co następowałoby „/.../w sposób dla rzeczywistych zbiegów ustanowiony”⁴⁷.

Jak podawał art. 9-ty konwencji uzupełniającej, dotychczasowe doświadczenie z ekstradycji rosyjsko-austriackich niejednokrotnie wskazywało na bezwzględną potrzebę dostarczenia zbiegom (w tym: i zbiegłym rekrutom - a to stosownie do art. 3-go nowej konwencji) koniecznie potrzebnej im odzieży. Stąd w roku 1822 Austriacy i Rosjanie zgodzili się obopólnie aby brakującą odzież dostarczać jednak tak zbiegłym wojskowym, jak i rekrutom. Poniższa tabela obrazuje zarówno zakres przewidzianej do dostarczenia odzieży, jak i jej ustalone wstępnie ceny.

Tabela I⁴⁸ Odzież przewidziana do dostarczenia zbiegłym wojskowym i rekrutom

Garderoba						
	Złoty	Krajcar	Rubel	Kopiejka	Polski Złoty	Polski Grosz
Koszula	1	20	-	80	5	10
Para spodni sukienych	4	13	2	53	16	26
Para spodni płóciennych latem	2	35	2	55	10	10
Czapka	1	9	-	69	4	18
Para „trzewików”	1	45	1	5	7	-
Płaszcz zimą	13	56 ½	8	36 ½	55	22 ½
„Lejbik” latem	4	41 ½	2	8 ½	18	23

W ogóle zakładano, że dokładny opis ubioru przewidzianego do dostarczenia zbiegom obu stron powinien być szczegółowo sporządzony według wzorców obowiązujących w danym wojsku. Zastosowano tu zatem zasadę przekazywania sobie wzajemnie wzorów „ubiorczych”.

Samo dostarczanie zbiegom poszczególnych części potrzebnej garderoby potwierdzano stosownymi zapisami w tzw. „protokole przedstawnym zbiega” (tzw. „protocole de presentation”), a zapłatę za dostarczoną odzież uiszczano w srebrze, wraz ze zwrotem kosztów utrzymania, dokonywanym - standardowo już - w chwili deportacji dezertera⁴⁹. Gdyby jednak doszło do zapłaty w złocie, wówczas należało obliczać wartość używanego najczęściej do tego celu dukata holenderskiego na 10 złotych polskich w srebrze.

Wreszcie celem doprowadzenia do dokładnej i ścisłej oraz regularnej realizacji rosyjsko-austriackiej uzupełniającej konwencji kartelowej w sprawie deportacji, art. 10-ty układu z 26 lipca 1822 roku ustanawiał na granicy pomiędzy Cesarstwem Austriackim a Królestwem Polskim/Cesarstwem Rosyjskim (z obu stron granicy) specjalne punkty „/.../w których takie wydawanie [zbiegów] wyłącznie skuteczniać się winno”. W tych miejscach postanowiono osadzić komisarzy cywilnych lub wojskowych, specjalnie ustanowionych po to, aby odbierać wydawanych dezerterów, oraz prowadzić obliczenia i wy-

⁴⁷ „Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego”, nr 361..., s. 10313 -10314.

⁴⁸ Źródło: „Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego”, nr 361..., s. 10314.

⁴⁹ „Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego”, nr 361..., s. 10314.

płacać „taglia” (nagrody), oraz rozliczać wszelkie dodatkowe koszty związane z zatrzymaniem, utrzymaniem i dostarczaniem uciekinierów. Za miejsca wydawania zbiegów austriackich uznano: a) na galicyjskiej granicy rosyjskiej - punkty w Husiatyniu i Brodach; b) na galicyjskiej granicy polskiej - lokalizację w miejscowości Narol. Celem wydawania zbiegów z wojska rosyjskiego czy polskiego: a) na galicyjskiej granicy rosyjskiej wyznaczono w tym celu miejscowości: Satanów i Radziwiłłów; b) na galicyjskiej granicy polskiej: miejscowość Józefów. Ewentualne dyslokacje punktów ekstradycyjnych mogły być dokonane jedynie za obopólną zgodą obu umawiających się stron⁵⁰.

Kartelowa umowa uzupełniająca z roku 1822 odznaczała się zatem - poprzez wprowadzenie szeregu uzupełnień do zapisów z roku 1815 - położeniem nacisku na szereg zagadnień związanych ze znaczącym pragmatyzmem, co zresztą nie może dziwić, biorąc pod uwagę upływ siedmiu lat od podpisania pierwotnego aktu prawnego w tej mierze, jak i zmieniające się warunki prawne i praktyczne. Inną przesłanką do wprowadzenia zasady „ściśłego przestrzegania” przepisów była zapewne konstatacja niezbyt dokładnej realizacji zapisów umowy z roku 1815. Co znamienne, obejmując teraz swoimi przepisami i cywilów, nowe przepisy traktowały ich jednak zarazem jako włóczęgów. Z drugiej strony, w pewnym sensie postarano się o umieszczenie w przepisach z roku 1822 możliwości legalnego powrotu do swojej macierzystej armii tych z żołnierzy, którzy zatrudnili się w armii strony przeciwnej. Wszystkie te rozwiązania, dokładnie regulując też kwestie finansowe i rzeczowe oraz logistyczne (ustalenie stałych punktów wymiany zbiegów), zdawały się dawać podstawę do w miarę sprawnego (choć oczywiście obciążonego szeregiem niedomagań - jak właśnie kwestia cywilnych zbiegów potraktowanych jako włóczędzy) funkcjonowania systemu w przyszłości.

4. Postanowienia konwencji w Münchegrätz z dnia 7/19 września 1833 r. mające wpływ na kwestie ekstradycyjne.

Na skutek odbycia się pomiędzy 10 i 20 września 1833 roku szczytu dyplomatycznego z udziałem cesarza austriackiego i rosyjskiego oraz pruskiego następcy tronu⁵¹, w dniu 7/19 września 1833 roku w Münchegrätz, podpisano austriacko-rosyjską konwencję⁵², do czego asumpt (jak czytamy w preambule tego dokumentu) dało przede wszystkim „pragnienie” Mikołaja I oraz Franciszka I dalszego umacniania więzi przyjaźni i bliskiego sojuszu, „/.../ które tak szczęśliwie /.../” jednoczyły oba państwa „/.../ i których zbawienne skutki przejawiały się zwłaszcza podczas /.../ wydarzeń w Polsce”. Obydwaj władcy byli zarazem przekonani, iż mają oni jednakowy interes w „/.../ utrzymaniu prawowitej władzy, spokoju i ustanowionego porządku prawnego we wszystkich polskich prowincjach, poddanych ich władzy, jak również w Wolnym Mieście Krakowie.” Stąd obaj cesarze postanowili wykorzystać wszelkie środki jakie pozostawały w ich mocy „dla zachowania bezpieczeństwa wewnętrznego i spokoju swoich państw przed jakimkolwiek atakiem, oraz uznali przydatność uzgodnienia między sobą w tym celu powstania systemu wzajemnej pomocy i wsparcia, opartego na zasadzie „doskonałej soli-

⁵⁰ Tamże, s. 10315.

⁵¹ *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, ed. by Ad. W. Ward and G. P. Gooch, vol.II: 1815-1866, Cambridge, 2012, p.167.

⁵² M. Sedivy, *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*, Pilsen, 2013, p. 537. Jako datę podpisania konwencji podaje 18 września 1833 roku; Tamże, s. 537-544. Tu dokładnie o rozlicznych aspektach konwencji w *Münchegrätz*, szczególnie oczywiście w zakresie tzw. sprawy wschodniej.

darności" (w oryginale francuskim: „parfaitesolidarité.”), oraz uregulowania w specjalnej konwencji praw i obowiązków z niej wynikających dla każdej ze stron.

W konsekwencji tak Mikołaj I, jak i Franciszek I powołali swoich pełnomocników do opracowania pełnego tekstu stosownej konwencji; mianowicie byli to: a) ze strony austriackiej: Klemens Waclaw Lothar książę de Metternich-Winnebourg⁵³; b) ze strony rosyjskiej: wicekanclerz Karl Robert hrabia Nesselrode-Ehreshoven, oraz Dmitri Pawłowicz Tatiszczew (Tatistscheff). To oni właśnie uzgodnili, po wymianie swoich pełnomocnictw, wszystkie artykuły rzeczony konwencji⁵⁴. Z zgodnie z treścią art. 10 teje umowy, po jej ratyfikowaniu, odpowiednie formularze miły zostać przekazane w Wiedniu obu stronom w ciągu dwu miesięcy od podpisania, lub „możliwie prędzej”⁵⁵.

W konwencji zwracano przede wszystkim uwagę na fakt, iż dwory austriacki i rosyjski, powiązane ze sobą już m.in. poprzez podpisanie traktatów z 1814, 1818 i 1819, (realizując politykę reakcji po wojnach napoleońskich, stosując się do zadań wypracowanych w Świętym Przymierzu, czy reagując na Powstanie Listopadowe) uznawały tym samym istnienie wzajemnych gwarancji, które miały mieć szczególne zastosowanie do ich prowincji, z których (częściowo) składała się Polska w granicach z roku 1772. W związku z tym, oba państwa zapewniały sobie wzajemnie spokojne i pokojowe władanie tymi prowincjami.

Na skutek tak sprecyzowanych gwarancji, obie strony umowy zobowiązały się zatem do wzajemnego udzielania sobie pomocy i wsparcia, gdy tylko będzie to konieczne: a) albo w celu powstrzymania wystąpień powstańczych, które mogły wybuchnąć na jakimś terytorium podlegających ich zwierzchnictwu, b) lub w celu zapewnienia, że takie ruchy nie rozprzestrzenia się na inne tereny. Każda ze stron umowy powinna była wyznaczyć do realizacji tego celu odpowiedni wielkością korpus wojskowy.

Artykuł 3-ci wskazanego porozumienia z Münchengrätz precyzował, iż aby uzyskać wsparcie sił interwencyjnych drugiego państwa wystarczyło, aby władze wojskowe w prowincji, w której wybuchłyby zamieszki, zwróciły się do władz owego drugiego państwa-strony układu. Na kraj wzywający pomocy nałożono zobowiązanie dokładnego określenia liczby i charakteru sił pomocniczych, których ewentualnie będzie potrzebował, oraz opracowania planu ich wykorzystania, a to zgodnie z okolicznościami. Austria i Rosja przyjęły w tym kontekście za pewnik, iż „siły pomocnicze” mogły brać udział w tłumieniu powstania, czy zamieszek wyłącznie razem z wojskami państwa, w którym takie wydarzenia miały miejsce.

Utrzymanie obcych wojsk skierowanych przez jedną z umawiających się stron do wsparcia drugiego państwa w zwalczaniu „ruchów buntowniczych” leżało bezspornie

---

⁵³ C. W. L., Fürst von Metternich, *Memoirs of Prince Metternich. 1773[-1835]*, The papers classified and arranged by M. A. de Klinkowström. Tr. by Al.Napier, Vol. V, New York, 1882, p. 409, 413-414. Usprawiedliwienie powodów podpisania konwencji w Münchengrätz, zamieszczone w liście Metternicha do Apponyi w Paryżu z 13 lutego 1834 roku zawiera m.in. takie określenia (głównie zresztą w bezpośrednim nawiązaniu do tzw. afery Echelles): „szefowie różnych rządów są zmęczeni karaniem swoich poddanych za zbrodnie sprowadzane z zewnątrz. Kwarantanna przeciwko wschodniej pladze od dawna jest znana cywilizacji / .../”.

⁵⁴ F. Martens, *Recueil des traites conclus par la Russie avecpuissances étrangères*, t. IV.1. Traités avec l’Autriche 1815 - 1849, Sankt Petersburg, 1878, p. 454 - 455.

⁵⁵ *Rzeczpospolita Krakowska 1815-1846. Wybór źródeł*. Opr. J. Bieniarzówna, Wrocław 1951, s. 341-346. Por. też.: F. Martens, *Recueil des traites...t. IV.1*, pp. 459 - 460.

nie w całkowitej gestii władzy wnioskującej. Kraj potrzebujący pomocy musiał zatem podjąć wszelkie środki, niezbędne do zapewnienia odpowiedniej ilości żywności i paszy dla koni sprowadzonego wojska. Towary te dostarczać miano na dokładnie tych samych zasadach, jak własnym żołnierzom. Natomiast ilość żywności dla żołnierzy i paszy dla zwierząt, którą trzeba było dostarczyć, powinna być zgodna z tzw. „zapisami taryfowymi”, stosowanymi w armii, do której należałby korpus pomocniczy⁵⁶.

W analizowanej umowie jasno podnoszono, iż w wypadku, gdyby jedno z państw-stron układu podczas tłumienia ruchów powstańczych w przynależących do niego tzw. „polskich prowincjach”, zostałyby zmuszone „w celu przyspieszenia działań swoich wojsk” (w oryginale francuskim: „pour accélérer l'action de ses troupes”) przenieść swoją aktywność militarną na terytorium drugiego organizmu państwowego, zgoda na takie przekroczenie granicy zostałaby co do zasady przyznana na wniosek strony zainteresowanej. Te wojska, które by w powyższym celu weszły na obce terytorium miały zostać tam przyjęte zgodnie z panującymi między Austrią i Rosją „poprawnymi relacjami” i w duchu „przyjaźni i sojuszu”. Koszty poniesione w związku z przejściem tych wojsk musiały zaś być też rozliczane „na sprawiedliwych zasadach”.

Z punktu widzenia samej ekstradycji w umowie z Münchengrätz najistotniejsze były jej ustalenia, które wskazywały na to, iż żadna osoba, która: a) popełniła „akt zdrady” w państwach - stronach układu, czyli co najmniej w jednej z umawiających się potęg; b) brała udział w zbrojnym powstaniu; c) lub która spiskowała przeciwko bezpieczeństwu tronu i „legalnego rządu”, nie mogła oczekiwać przyznania ochrony lub azylu, ani w Austrii ani w Rosji. Przeciwnie, oba rządy zobowiązały się do podjęcia jak najskuteczniejszych działań, aby osobnik, który zostałby oskarżony o jedno z wyżej wymienionych działań, nie mógł uniknąć zastosowania w jego przypadku stosownych przepisów prawa, włączając w to podleganie ekstradycji, jeśli zażądałby tego rząd, do którego formalnie taki podejrzanym należałby.

Takie właśnie rozwiązania, jakie zawierał artykuł 6-ty umowy z 7/19 września 1833 roku, odnosiło się także do tzw. „podmiotów mieszanych” (tj. osób będących podwójnymi poddanymi). W każdym wypadku, gdy osoba fizyczna, której dotyczyłoby roszczenie ekstradycji, i co do wydania której zachodziłyby usprawiedliwione przesłanki, zostałaby uznana za tzw. „podmiot mieszany” (tak kraju, który żądał jej wydania, jak i kraju gdzie przebywała) powyższe oznaczało możliwość nakazania jej ekstradycji, lub postawienia jej przed sądem przez władze kraju, w którym zostałaby zatrzymana. W tym ostatnim przypadku należało zapewnić „uczciwy i szybki” wymiar sprawiedliwości⁵⁷.

Obie strony umowy zobowiązały się ponadto do objęcia specjalnym nadzorem: a) osób, które brały udział „w ostatnich kłopotach” (w oryginale francuskim: „auxdieriestroubles”) w Królestwie Polskim; b) ewentualnie osobników, których „niebezpieczne zachowanie” mogłoby później zwrócić na nich uwagę. Zgodzono się także aby: a) nie dopuścić do tworzenia się tzw. „związków patriotycznych”, lub innych organizacji, które pod różnymi nazwami dążyłyby do realizacji podobnych celów; b) wspólnie zagwarantować, aby udogodnienia przyznane na mocy Traktatu Wiedeńskiego dla mieszkańców rejonów nadgranicznych, celem wykonywania swoich codziennych praktyk życiowych (tzw. „granz-verkehr”) nie służyły rozpowszechnieniu nielegalnej korespondencji, po-

⁵⁶ Tamże, pp. 455 - 456.

⁵⁷ Tamże, pp. 457 - 458.

tajemnego handlu bronią, lub amunicją, czy też ukrywaniu zbiegów. Ponadto Austria i Rosja zobowiązały się we wrześniu roku 1833 do przekazywania sobie nawzajem wszelkich informacji, które mogą być przydatne dla ogólnego zwiększenia bezpieczeństwa lub spokoju ich państw.

W artykule 9-tym umowy z 7/19 września 1833 roku przypomniano, iż przepisy dodatkowe traktu z 21 kwietnia / 3 maja 1815 roku, gwarantujące ścisłą neutralność Wolnego Miasta Krakowa i jego terytorium, zakładały, że umawiające się państwa (jako mocarstwa-protectorzy Krakowa), mają prawo zapewnić, aby - w celu zachowania pełnej neutralności - nie podejmowano tam żadnych działań, które mogłyby zakłócić „porządek rzeczy prawie ustanowiony” w tym mieście, lub zagrozić bezpieczeństwu, względnie spokojowi sąsiednich państw. Stąd wynikało, iż wszelkie czyny publiczne lub potajemne mające taki cel, lub udział w takim czynie należałoby - z punktu widzenia państw rozbiorowych - uznać za naruszenie neutralności Wolnego Miasta Krakowa. To z kolei implikowało sytuację, w której - jeżeli rząd Wolnego Miasta w reakcji na formalną naganę lub skierowane do niego skargi nie wykazałby woli zastosowania represji wobec zgłaszanych mu działań, lub nie miałby środków na śledzenie domniemyanych sprawców, państwa-strony umowy z września 1833 roku zastrzegały sobie prawo do natychmiastowego podjęcia wojskowej okupacji Krakowa i jego terytorium.

Rzeczona okupacja miała zostać zrealizowana (w zależności od okoliczności): a) albo przez połączone oddziały mocarstw rozbiorowych; b) albo przez wystarczające siły jednego z nich, ale zawsze w imieniu trzech mocarstw-protectorów. Dodatkowo zaborcy zastrzegali sobie prawo do uzgodnienia w razie potrzeby dokładnego czasu trwania takiej czasowej okupacji, oraz określenia środków, które należałoby podjąć w celu „zapobieżenia powrotowi okoliczności, które uczyniły je koniecznymi”⁵⁸.

Pomimo zatem przeważającego w swojej treści aspektu ogólnie-politycznego, czy wręcz militarnego (jak wspólna walka z ewentualnymi ruchami powstańczymi), konwencja w Münchengrätz, z dnia 7/19 września 1833 miała też wymiar ekstradycyjny. Widzimy to szczególnie nie tylko w opisie postępowania wobec podwójnych poddanych, co przede wszystkim w określeniu zasad wydawania osób uznanych za winnych zdrady stanu, którym to zresztą zbiegom trzeba było odmówić ochrony czy azylu. Stąd można powiedzieć, iż właśnie zapisy z 7/19 września 1833 roku niejako upolityczniały ekstradycję, czy wręcz otwierały jej nowy, dotychczas pomijany czy zamilczany wymiar.

5. Decyzje petersburskiej Rady Państwa w odniesieniu do nielegalnie przekraczających granic Żydów oraz umowa z 3/15 października (8 listopada) 1849 r. o ich ekstradycji.

5.1. Zatwierdzona dnia 24 stycznia / 5 lutego 1844 r. decyzja petersburskiej Rady Państwa dotycząca ludności starozakonnej, nielegalnie przekraczającej granicę.

Oczywiście podpisane 14/26 lipca 1822 roku artykuły dodatkowe do konwencji rosyjsko-austriackiej z 1815, jak i ustalenia z konferencji z Münchengrätz miały swoje bezpośrednie i pośrednie późniejsze reperkusje w dalszych pracach petersburskiej Rady Państwa. Gdy Rosjanie ponownie zajęli się tym zagadnieniem (również w aspekcie swoich relacji z Austrią), tym razem nadano im aspekt nie standardowo wojskowo-personalny czy polityczny, a w pewnym sensie etniczny. Otóż w początkach roku 1844 zarówno

⁵⁸ Tamże, pp. 458 - 459.

w Departamencie Prawnym, jak i na Zebraniu Ogólnym rosyjskiej Rady Państwa analizowano raport carskiego ministra spraw wewnętrznych księcia Lwa Aleksejewicza Perowskiego⁵⁹ o zastosowaniu w odniesieniu do zbiegłych Starozakonnych artykułów rosyjskiej ustawy „o paszportach i zbiegach”, a szczególnie art. 281-go teź⁶⁰. Podczas pogłębionej dyskusji carscy prawodawcy doszli do wniosku, iż co prawda wzmiankowany art. 281-szy rzeczono o prawa o paszportach i zbiegach należałoby uznać za „prawo ogólne”, to jednak wypadałoby zastosować w tym zakresie pewien wyjątek dla ludności żydowskiej, wysyłanej/deportowanej z powrotem do państwa carów „przez państwa ościenne” na podstawie realizacji wielu umów międzynarodowych, a szczególnie tych z nich, które były „podobne” w swojej treści do zapisów art. 2-go umowy kartelowej, podpisanej w Wiedniu dnia 14/26 lipca 1822 roku⁶¹. Stąd decyzja rosyjskiej Rady Państwa, zatwierdzona następnie przez cara Mikołaja I dnia 24 stycznia / 5 lutego 1844 roku (i opublikowana 17 lutego / 1 marca 1844 roku) wprowadzała - co prawda tylko w zakresie deportacji Żydów - nowe rozwiązanie prawne. Wynikało z niego, iż ci Żydzi którzy: a) opuścili nielegalnie („/.../ bez prawnego dozwolenia i przepisanych świadectw”) granice ziem kontrolowanych przez administrację carską; b) lub nawet którym tylko przedawnił się paszport i w związku z tym, którzy również pozostawali poza Imperium Romanowych nielegalnie, w wypadku ich przymusowej ekstradycji do kraju pochodzenia mieli być „przyjmowani bezsprzecznie” przez pograniczne władze rosyjskie. Jedynym niezbywalnym warunkiem podjęcia i wykonania takiej właśnie czynności było udowodnienie ich pochodzenia jako „poddanych rosyjskich”.

Zarekomendowana w roku 1844 procedura postępowania nakazywała na pierwszym miejscu odesłanie poddanych przymusowej ekstradycji Starozakonnych do poszczególnych rządów gubernialnych, gdzie wypadało z nimi postąpić „stosownie do praw obowiązujących”, czyli w praktyce potraktować ich jako włóczęgów.

Takie surowe podejście obowiązywało nawet wtedy, gdy zlokalizowano dawne miejsce osiedlenia poddanych ekstradycji do Rosji żydów, oraz konkretną gminę żydowską, gdzie uprzednio byli oni zarejestrowani. Na tej podstawie (tj. wobec zaliczenia poddanych przymusowej ekstradycji osób do formalnej grupy włóczęgów), wysyłanych z powrotem na teren Królestwa Polskiego czy Cesarstwa Rosyjskiego Starozakonnych postanowiono kierować do służby wojskowej (bez jednak formalnego zaliczenia ich do kategorii rekrutów. Tych, którzy okazywali się niezdolni do służenia w armii, Rada Państwa postanowiła odsyłać do tzw. rot aresztanckich, „/.../ bez [późniejszej] możliwości powrócenia do swych gromad, nawet na żądanie tych ostatnich”). Natomiast niezdolni do pracy i poddani przymusowej ekstradycji Starozakonni mieli być wysyłani na osiedlenie na Syberię. To samo oczywiście dotyczyło wydalanych przez kraje ościenne żydowskich kobiet.

Ponadto zaakceptowane przez cara Mikołaja I dnia 24 stycznia / 5 lutego 1844 roku postanowienie petersburskiej Rady Państwa zezwalało rosyjskiemu wicekanclerzowi na

⁵⁹ Лев Алексеевич Перовский [w:] Государственное Управление России в портретах XIX по XXI век [onlineversion: <http://deduhova.ru/statesman/lev-alekseevich-perovskij/>], dostęp: 21 marca 2020 roku].

⁶⁰ Полное Собрание Законов Российской Империи, Собрание Второе, 1844, от но 17472 – 18572, Санкт Петербург, 1845, с. 56 - 57.

⁶¹ „Tygodnik Petersburski. Gazeta Urzędowa Królestwa Polskiego”, nr 20 z 17/29 marca 1844 roku, s. 125.

podjęcie rozmów z rządem austriackim oraz rządami innych państw z którymi zawarto podobne umowy ekstradycyjne, co do wyznaczenia ścisłego terminu, po którego upływie wyjeżdżający z terenu imperium nielegalnie Starozakonni nie mieliby być z powrotem wpuszczani na teren znajdujący się pod rosyjską kontrolą⁶².

Jak zatem widać, postanowienie carskiej Rady Państwa w sposób nie budzący najmniejszej wątpliwości klasyfikowało poddanych ekstradycji z Austrii (oraz innych „krajów ościennych”) rosyjskich Żydów jako włóczęgów, nader ściśle określając zakres dalszego z nimi postępowania. Należy zaznaczyć, iż wprowadzane wówczas zasady, przez swoją ostrość czy bezwzględność (wcielenie do armii czynnej, rot aresztanckich bez możliwości odwołania, czy nakaz osiedlenia na Syberii) sytuowały wydalanych do Rosji Starozakonnych w wysoce niekomfortowej sytuacji.

5.2. Rosyjsko-austriacka deklaracja z 3/15 października (8 listopada) 1849 r. o ekstradycji Żydów nielegalnie przekraczających granicę.

W powyższym kontekście nie może dziwić, iż „pragnąc uregulować za wspólnym porozumieniem i w duchu dobrego sąsiedztwa powrót żydowskich uciekinierów z terytorium jednego z dwóch imperiów na terytorium drugiego”, w dniu 3/15 października 1849 roku sporządzono w Petersburgu jednostronną deklarację, przewidzianą do wymiany i ratyfikacji pomiędzy rządami Austrii i Rosji, którą podpisał ze strony rosyjskiej kanclerz państwa hrabia Nesslerode. Deklaracja ta była przewidziana do wymiany na podobne oświadczenie wydane ze strony rządu austriackiego, a postanowienia w niej zawarte miały wejść w życie w dniu wymiany dokumentów.

Po podpisaniu identycznej deklaracji przez Austrię dnia 8 listopada 1849 roku, wskazane dokumenty zostały ostatecznie wymienione 30 października / 11 listopada 1849 roku. Ze strony austriackiej podpisał austriacką wersję deklaracji książę Felix Ludwig Johann Friedrich Schwarzenberg⁶³, a przyjmował ją rosyjski ambasador przy dworze wiedeńskim. Co niezwykle ciekawe, wprowadzane właśnie prawo działało wstecz, gdyż - jak podawał artykuł 5-ty w zmianowanej deklaracji - „powyższe postanowienia stosuje się również do żydów, którzy przed wymianą niniejszego oświadczenia nielegalnie opuścili kraj”⁶⁴.

Rzeczona deklaracja zawierała szereg istotnych postanowień, wśród których pierwsze stanowiło, iż Starozakonni, którzy byli poddanymi rosyjskimi i którzy przeszli przez austriacką granicę bez ważnego zezwolenia lub innego prawnego upoważnienia, lub których paszporty lub inne dokumenty nie miały już klauzuli ważności (ponieważ nie zostały odnowione w wyznaczonym czasie) mieli zostać odesłani na teren Cesarstwa Rosyjskiego.

Z artykułu 2-go deklaracji można się jednak było dowiedzieć, iż wydalani z Austrii rosyjscy Żydzi mogli być ponownie przyjmowani na teren domen carskich jedynie, gdy ich status jako poddanych rosyjskich był „należyte ustalony” (w oryginale francuskim: „queleurqualitéde sujetRusses aura étéduementconstate”), a ich nieobecność w Rosji nie była przedłużona poza okres pięciu lat. Ten pięcioletni okres ustawowy wypadało rozpo-

⁶² Tamże, s. 126.

⁶³ A. Gottsmann, *Schwarzenberg, Felix Ludwig Johann Nepomuk Friedrich Fürst zu. [w:] Neue Deutsche Biographie.. Band XXIV, Berlin, 2010, p. 24 - 25.*

⁶⁴ F. Martens, *Recueil des traités...t. IV.2, p. 612 - 614.*

cząc naliczać od dnia początku formalnej nieobecności danej osoby na terytorium rosyjskim. Opisywany powyżej tok przedawnienia mógłby jednak zostać przerwany już przez pierwsze powiadomienie władz austriackich o zamiarze wydalenia uciekiniera na teren państwa rosyjskiego. Wówczas czas, jaki upłynąłby do finalnego ustalenia obywatelstwa przeznaczonego do deportacji Starozakonnego, nie byłby uwzględniany przy obliczaniu okresu owych pięciu lat formalnej nieobecności.

Co znamienne, ów pięcioletni okres przedawnienia nie mógł mieć zastosowania w stosunku do tych Starozakonnnych, którzy przed przekroczeniem granicy popełnili jakiegokolwiek przestępstwo lub wykroczenie (na terenie rosyjskim), przy czym przyjęto, że zostaliby oni przekazani na pierwsze żądanie i bez względu na ich długość pobytu poza granicami kraju⁶⁵.

Zapewne, ustalając okres przedawnienia w stosunku do aktu nielegalnego przekroczenia granicy przez Starozakonnnych na pięć lat, postanowiono w miarę możliwości ograniczyć napływ poddawanego ekstradycji (i powiązanych - wynikających z wydalenia- konsekwencjom) niepożądanego z punktu widzenia władz rosyjskich czy austriackich żywiołu żydowskiego.

6. Zakończenie

Analiza treści poszczególnych rosyjsko-austriackich umów kartelowych, konwencji czy wspólnych deklaracji w zakresie ekstradycji lub pochodnych, zawartych czy podpisanych w okresie 1815 - 1849 pozwala nam na wysnucie pewnych wniosków. Otóż jakkolwiek pierwsza z takich umów - rosyjsko-austriacka ustawa kartelowa z roku 1815 - była ewidentnie opracowana wstępnie, a następnie opisana szczegółowo pod presją zaistnienia potrzeb bieżących (jak np. spodziewanych przemarszów wojsk rosyjskich przez terytorium austriackie), to jednak zarazem opierała się ona w dużym zakresie na uprzednich umowach tego rodzaju, (ratyfikowanych lub tylko przewidzianych do ratyfikowania), co czynić ją mogłoby - jak wydawałoby się na pierwszy rzut oka - w znacznym stopniu umową, można by rzec, prawie standardową. Gdy jednak zestawimy daty podpisania umowy zawartej pomiędzy Rosją i Austrią w sprawie utrzymania wojsk carskich przechodzących przez państwa austriackie (z dnia 11/23 maja 1815 roku) z datą wstępnego uzgodnienia rzeszonej umowy kartelowej (12/24 maja 1815 roku) widzimy, że dzieli je tylko okres jednodniowy, z czego wypływa oczywisty wniosek o nagłości potrzeby opracowania takiej właśnie ustawy, oraz o jej zasadniczym, utylitarnym charakterze (o nagłości potrzeb w tym zakresie wskazuje to co się w tym czasie działo w Europie). Mówią zresztą nam o tym szczególnie passusy artykułów 11-go i 12-go umowy, odnoszące się bezpośrednio do zakazów: a) zaciągania przez oficerów armii rosyjskiej osób będących w austriackiej służbie wojskowej; b) ukrywania dezertersów z armii drugiego państwa; c) dopomagania im w ucieczce. Tak czy inaczej, pomimo wysoce charakterystycznych okoliczności jego powstania, stanowiące pierwszy dla interesującego nas okresu przykład umowy kartelowej, porozumienie z roku 1815 stanowić będzie oczywiste odniesienie dla dalszych rosyjsko-austriackich aktów prawnych tego rodzaju.

Z drugiej strony, oparte na zasadach wzajemnej monarszej przyjaźni, i zgodne z zasadami Świętego Przymierza, dokonane w 1822 uzupełnienie rosyjsko-austriackiej

⁶⁵ Tamże, p. 612 - 613. Szerzej o kwestiach żydowskich por.: F. Battenberg, *Żydzi w Europie. Proces rozwoju mniejszości żydowskiej w nieżydowskim środowisku Europy 1650 - 1933*, Wrocław 2008.

konwencji kartelowej z roku 1815 sprowadzało się w swojej zasadniczej treści do poszerzenia zakresu jego obowiązywania o członków landwery i rezerwy wojskowej austriackiej i Królestwa Polskiego (oraz oczywiście Cesarstwa Rosyjskiego), co było spowodowane spowodowane obecnością tychże żołnierzy landwery i wojsk rezerwowych wśród dezertersów.

Co ciekawe, nowa umowa, sporządzona w odmiennych, relatywnie ustabilizowanych w centralnej Europie – chociaż można tu wspomnieć o trwającym od 1821 roku powstaniu w Grecji i na Sardynii – uwarunkowaniach polityczno-społecznych (a zatem nie w nawiązaniu do antycypowanych przemarszów armii rosyjskich przez terytorium austriackie), jednocześnie starała się doprowadzić do ostatecznego wyjaśnienia sytuacji prawnej tych z żołnierzy/oficerów, którzy podjęli służbę nie w szeregach rodzimej armii, ale w wojskach państwa-drugiej strony porozumienia. To dążenie do eliminacji niejasności związanych z odbywaniem służby czy realizacją kariery wojskowej w armii jednego z państw – sygnatariuszy umowy pozostawało w związku z pojawieniem się obopólnych gwarancji co do nieprzyjmowania do armii poddanych strony przeciwnej. Podobnie i ściślejszym regulacjom poddano obecnie kwestie finansowe, gdzie lekko tylko zmieniono wysokość kosztów utrzymania zbiegów i dokładnie sprecyzowano zakres pomocy „ubraniowej” (i związanych z nią kwot pieniężnych), a nawet rozszerzono listę przypadków związanych z przyznawaniem nagrody („tagli”) za doniesienie o miejscu przebywania, lub doprowadzenie zbiegów. Z tych wszystkich nowych rozwiązań jednak bynajmniej nie najmniej ważnym było ustanowienie na zachodniej granicy Cesarstwa Rosyjskiego stałych punktów wymiany dezertersów/zbiegów, co znacznie powinno było usprawnić i ustabilizować cały proces ekstradycyjny.

Wypracowana w Münchengrätz zasada austriacko-rosyjskiej „doskonałej solidarności” („parfaite solidarité.”), miała oczywiście swoje przełożenie na wzajemne gwarancje „spokojnego i pokojowego władania swymi prowincjami”, co z kolei nie mogło też nie oznaczać bezpośrednio odniesienia i do kwestii ekstradycji. Powyższe wiązało się zresztą ze znacznym poszerzeniem zagadnień obejmujących wydawanie zbiegów: a) od odmowy przyznawania azylu (aspekt stricte polityczny), b) poprzez objęcie specjalnym nadzorem (aspekt policyjny), c) czy nawet antycypację przewidywanych zagrożeń (aspekt strategiczno-planowy). Analizując sytuację tzw. „podmiotów mieszanych”, nie omieszkało przy tym zwracać uwagi na możliwe wykrywanie ukrywających się zbiegów, które to zjawisko postawiono na równi z zapobieganiem nielegalnej korespondencji (cenzura), czy nielegalnego handlu bronią. Można zatem rzec, iż konwencja zawarta w Münchengrätz poszerzała znacznie zakres problematyki ekstradycji w relacjach rosyjsko-austriackich, dodając do niego szereg wątków o charakterze polityczno- prewencyjnym, w tym tropienia działalności antypaństwowej.

Zastosowane w roku 1844 w stosunku do Starozakonnych poddawanych przymusowej ekstradycji na tereny kontrolowane przez carów ustawy „o paszportach i zbiegach” było niezwykle charakterystyczne. Bez wątpienia nie tylko odzwierciedlało ono ogólny stosunek administracji rosyjskiej do kwestii żydowskiej. Wskazywać też mogło na coraz bardziej rygorystyczne podejście do kwestii ekstradycyjnych.

Ostatecznie jednak przepisy precyzujące w roku 1849 zasady ekstradycji Starozakonnych dokonywanej pomiędzy rządami austriackim i rosyjskim okazały się być rodzajem półśrodka, gdzie co prawda strona carska zgadzała się na przyjmowanie wydanych z Austrii starozakonnych, ale tylko tych, którzy opuścili Imperium Romanowych w przeciągu ostatnich pięciu lat. Niestosowanie zaś klauzuli temporalnej w odniesieniu do

przyjmowania przez administrację carską zbiegłych Żydów uprzednio popełniających nieosądzone przestępstwa można było w tym kontekście rozpatrywać jedynie jako wyraz dążności do jak najbardziej ścisłego „wymierzania sprawiedliwości” – dążenia które ewidentnie stało w mniemaniu carskich legislatorów wyżej niż ogólna idea blokowania ponownego wstępu na teren Imperium Romanowych uprzednio uciekających stamtąd Starozakonnych.

W konkluzji należy podkreślić, iż uwidoczniła się w podpisanych dwustronnych deklaracjach, umowach kartelowych i konwencjach ogólna tendencja zacieśnienia wzajemnych relacji i koordynacji działań w pełni wpisująca się w ogólne zasady przyjęte w pierwszej połowie XIX wieku przez państwa Świętego Przymierza.

REFERENCES

Sources:

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Zespół Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego, syg. 20/k. 223-225, 397-398; syg. 21/k. 118-119; syg. 22/ k. 217, 295-296, 517-520, 565-566; syg. 23/ k. 80-83, 362-363, 477-478, 698-700, 778-779; syg. 24/k. 67-69, 161-162, 294-296, 359-361, 451-452, 544-546; syg. 25/k. 401-402.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Zespół II Rady Stanu Królestwa Polskiego: syg. 102/k. 62; syg. 104/k. 214; syg.105/k. 5, 107.

British and foreign state papers 1812 -1814, vol. I, part. 1, London, 1841.

Dokumenty dla istorii diplomaticeskich soednosienii Rossii s zapadnymi derzavami evropejskimi ot zakliucenia oseboscago mira v 1814 do kongresa w Veron w 1822 godu, t. I, 1, Sankt Petersburg, 1823.

„Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. II, Warszawa [1816], t. VIII, Warszawa [1823]; t. XXXVI, Warszawa [1845].

„Dziennik Urzędowy Województwa Augustowskiego” nr 21 z 9/21 maja 1836 roku.

„Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego”, nr 361 z 27 stycznia 1823 roku.

Martens, F., *Recueil destratiesconclus par la Russie avec puissances étrangères.*, t. III, Traités avec l’Autriche 1808 - 1815, Sankt Petersburg, 1876.

Martens, F., *Recueil des tratiesconclus par la Russie avecpuissances étrangères*, t. IV,1. Traités avec l’Autriche 1815 - 1849, Sankt Petersburg, 1878.

Metternich, C. W. L., Fürst von, *Memoirs of Prince Metternich. 1773[-1835]*, The papers classified and arranged by M. A. de Klinkowström. Tr. by Al.Napier, Vol. V, New York, 1882.

Polnoje Sobranje Zakonov Rosijskoj Imperii s 1649 goda, T. XXXIII. 1815-1816, [Sobranje Pervoje], Sankt Peterburg 1830

Polnoje Sobranje Zakonov Rosijskoj Imperii s 1649 goda, T. XXXVIII. 1822-1823, [Sobranje Pervoje], Sankt Peterburg 1830

Polnoje Sobranje Zakonov Rosijskoj Imperii, t. XIX., *Sobranje Vtoroje, Otdelenje Pierwoje, 1844, ot no 17472 - 18572*, Sankt Peterburg, 1845.

Rzeczpospolita Krakowska 1815-1846. Wybór źródeł. Opr. J. Bieniarzówna, Wrocław 1951.

„Tygodnik Petersburski. Gazeta Urzędowa Królestwa Polskiego”, nr 20 z 17/29 marca 1844 roku.

Studies:

Battenberg F., *Żydzi w Europie. Proces rozwoju mniejszości żydowskiej w nieżydowskim środowisku Europy 1650 - 1933*, Wrocław 2008

Blakesle, Ch. L., *The Practice of Extradition from Antiquity to Modern France and the United States: A Brief History*, “Boston College International and Comparative Law Review”, vol. IV, 1981, Iss. 1, p. 39 - 60.

- Bokova, V. M., *Anstet Ivan Osipovich, baron, diplomat* [w:] *Mezhdunarodnaja vojenno-istoriceskija asociacija* [wersja online: <http://www.imha.ru/1144541400-anstet-ivan-osipovich-baron-diplomat.html#.Xm-BY3LdjIU>, dostęp: 17 września 2020 roku]
- Epps V. C., *The Development of the Conceptual Frame Work Supporting International Extradition*, "Loyola of Los Angeles) *International and Comparative Law Review*", vol. XXV, 2003, Iss. 3, p. 369 - 388.
- Gottsmann, A., *Schwarzenberg, Felix Ludwig Johann Nepomuk Friedrich Fürstzu.*[w:] *Neue Deutsche Biographie..* Band XXIV, Berlin, 2010, p. 24 - 25.
- Jurij Aleksandrowicz Golovkin ,4.12.1762 - 21.01.1846 [w:]<http://www.rusdiplomats.narod.ru/golovkin-ya.htm>, dostęp: 23 września 2020 roku].
- Latawiec K, *Pogranicze rosyjsko-austriackie na przelomie XIX i XX wieku w swietle akt carskiej strazy granicznej*, „*Almanach Historyczny*”, t. VIII, 2006, s. 107 - 128.
- Latawiec K., *Rosyjska straz graniczna w Krolestwie Polskim w latach 1851 -1914*, Lublin, 2014.
- Lev Aleksejewicz Perowski [w:] *Gosudarstvennoje Upravlenie Rosii w portretach z IX po XXI wiek* [online version: <http://deduhova.ru/statesman/lev-alekseewich-perovskij/>, dostęp: 21 marca 2020 roku].
- Lohr E., *Rossijskoje grazdanstwo ot Imperii k Sowietскому Sojuzu*, Moskwa 2017.
- Mikoletzky, H. L., *Hudelist, Josef von* [w:] *Neue Deutsche Biographie* IX, 1972, p. 710 [wersja online: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd137639449.html#ndbcontent>, dostęp 19 sierpnia 2020 roku]. Roszkowski, G., *O azylach i ekstradycji ze szczególnym uwzględnieniem austro-węgierskiej monarchii*, Warszawa 1882
- Roszkowski G., *Quelques mots sur la procedure de la extradition*, "Revue de droit international et de législation comparée", vol. 20, 1888, p. 55-59.
- Sahlins, P., *The Eighteenth-Century Citizenship Revolution in France*, [w:] "Migration Control in the North Atlantic World. The Revolution of Practices in Europe and the United States from the French Revolution to the Inter-War Period", .. Eds. Andreas Fahrmeir et al., New York, 2003. p. 11 - 24.
- Sedivy, M., *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*, Pilsen, 2013.
- Smola K. von, *Das Leben des Feldmarshalls Friedrich Graffen von Bellegarde*, Vien, 1847.
- Spada, A.F., *Ephémérides russes politiques, littéraires, historiques et nécrologiques*, t. II, Sankt Petersburg, 1816.
- Sredanovic, D., *Was citizenship born with the Enlightenment? Developments of citizenship between Britain and France and "everyday citizenship" implications*, „*Miranda*”, vol. XV, 2017, [wersja online: <https://doi.org/10.4000/miranda.11118>, dostęp: 22 września 2020 roku].
- The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, ed. by Ad. W. Ward and G. P. Gooch, vol. II: 1815-1866, Cambridge, 2012.

